

**ACTES DEL X CONGRÉS INTERNACIONAL
DE L'ASSOCIACIÓ HISPÀNICA
DE LITERATURA MEDIEVAL**

**Edició a cura de
Rafael Alemany,
Josep Lluís Martos
i Josep Miquel Manzanaro**

Volum II

**INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
«SYMPOSIA PHILOLOGICA», 11**

Alacant, 2005

Asociació Hispànica de Literatura Medieval. Congrés (10 . 2003. Alacant)
 Actes del X Congrés Internacional de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval /
 edició a cura de Rafael Alemany, Josep Lluís Martos i Josep Miquel Manzanaro. -
 Alacant : Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2005. - 3 v. (1636 pp.) ;
 23,5 x 17 cm. - (Symposia philologica ; 10, 11 i 12)
 Ponències en català, castell  i gallec
 ISBN: 84-608-0302-3 (84-608-0303-1, V. I; 84-608-0304-X, V. II; 84-608-0305-8, V. III)
 1. Literatura medieval - Història i crítica - Congresos. 2. Literatura espanyola - Anterior
 a 1500 - Historia y crítica - Congresos. I. Alemany, Rafael. II. Martos, Josep Lluís.
 III. Manzanaro, Josep Miquel. IV. Título. V. Serie.
 821.134.2.09"09/14"(063)

Director de la col·lecció: Josep Martines

  Els autors

  D'aquesta edició: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

Primera edició: maig de 2005

Portada: Llorenç Piz 

Il·lustració de la coberta: Taulell amb escena de torneig (1340-1360),
 Museu Municipal de l'Almod , X tiva
 Imprimeix: T BULA Diseño y Artes Gráficas

ISBN (Volum II): 84-608-0304-X

ISBN (Obra Completa): 84-608-0302-3

Dipòsit legal: A-519-2005

La publicació d'aquestes *Actes del X Congrés Internacional de l'Associació Hisp nica
 de Literatura Medieval* ha comptat amb el finançament de l'Acció Especial
 BFF2002-11132-E del Ministerio de Ciencia y Tecnología.

Cap part d'aquesta publicació no pot ser reprodu ida, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per
 cap mitjà, ja siga electrònic, químic, mecànic, òptic, de gravació o de fotocòpia, sense el perm s previ de
 l'editor.

«AXÍ ÉS FET LO COMPTE DRET»
TEXTOS I CONTEXT DE L'ART DEL CÒMPUT
CRONOLÒGIC A L'EDAT MITJANA:
UN CALENDARI EN VERS CATALÀ*

La present comunicació s'articula en dues parts: de primer, mirarem d'apropar-nos al que era en l'Europa de finals de l'Edat Mitjana la ciència del còmput cronològic i la literatura que al seu voltant es generà; tot seguit, ens referirem al cas específic del *Calendari rimat* català «Dins en un any són scrites»,¹ amb el propòsit d'aportar alguna llum sobre la història textual certament enrevessada d'aquesta singular obra.

ENTORN A LA LITERATURA MEDIEVAL SOBRE CÒMPUT CRONOLÒGIC²

El triomf i arrelament del cristianisme en les terres de l'antic imperi romà van suposar, per a l'Europa de l'antigor tardana, un gran esforç de sincretisme cultural en els més variats àmbits. La cultura cristiana, quan penetra i s'imposa en l'univers social i mental d'un imperi en franca i irreversible crisi, ja ha passat abans per processos més o menys subtils de contaminació i adequació al que podríem anomenar el complex sociocultural grecoromà. Un dels terrenys on es posa de manifest aquesta trobada d'ambdues tradicions i l'obligada necessitat d'atènyer, més enllà de les divergències originals, alguna solució de compromís, és en l'elaboració del calendari cristià.

El calendari cristià nasqué de la barreja de dos sistemes de còmput cronològic de base distinta. El problema essencial raïa en com encabir dins del calendari solar julià, que passà dels romans als cristians, tota una sèrie de dates festives heretades de la tradició jueva, la qual emprava un calendari lunar.³ Calia aprendre a calcular,

(*) Treball enllestit en el marc del projecte PB 98-1170.

1. Obra que he editat i estudiat en detall a Grapí 2003.

2. Cal fer esment de la introducció del llibre de Gómez Pallarès (1999: XII-XIII), on s'ofereix un succint repàs de les diverses orientacions des de les quals s'han enfocat els estudis moderns sobre la ciència del còmput cronològic medieval.

3. Afegim que l'altra gran qüestió cronomètrica que més interessà l'home medieval, l'establiment i càlcul dels anys de traspàs, era una problemàtica ja present, i de fet resolta, en la cronologia romana.

en el marc de l'any solar, quan s'esqueien certes festes vinculades a les fases lunars. La principal era la Pasqua, festivitat d'origen hebreu que inicialment remembrava l'alliberament del poble escollit del poder d'Egipte. La Pasqua jueva, que s'estenia al llarg de set dies, començava entre el 14 i el 15 de nisan, mes lunar que, en el calendari occidental, se situaria de manera oscil·lant entre els mesos de març i abril. Aquesta data fou, des de l'origen del cristianisme, l'adoptada per celebrar-hi la Pasqua cristiana. A més, a partir del diumenge de Pasqua, es calculen unes altres festes, que s'anomenaran mòbils, per tal com no ocupen cap data fixa dins el calendari solar: la Septuagèsima, la Quadragèsima o Quaresma, la Pentecosta, el Corpus Christi.⁴

Atès que el càlcul de les festes mòbils de l'any litúrgic cristià es revela com una qüestió d'importància cabdal per a la comunitat dels fidels,⁵ ben d'hora esdevé matèria fonamental en els estudis que havien de formar el clergat.⁶ Així la ciència del còmput cronològic és inclosa en el programa escolar del *quadrivium*:⁷ entre els coneixements astronòmics que el clergue medieval ha de dominar, s'inclou saber determinar quan s'escau el diumenge de Pasqua de Resurrecció i, a partir d'aquesta data, poder calcular per a cada any la situació de totes les altres festivitats que s'hi relacionen. Així s'explica per què, des de començament de l'Edat Mitjana, gaudiran d'una gran difusió tota una munió d'obres escrites per notables doctors de l'Església amb la finalitat d'instruir, de primer els seus deixebles més directes, i en segon terme tot aquell clergue en formació que ho requerís, en l'art del còmput cronològic. En destaquen dos tractats de Beda el Venerable (*De temporibus*⁸ i *De*

4. La Septuagèsima té lloc el setè diumenge anterior al diumenge de Pasqua de Resurrecció. El diumenge de Quaresma s'escau quatre diumenges abans del de Pasqua. La Pentecosta, que celebra la davallada de l'Esperit Sant sobre la comunitat cristiana de Jerusalem, s'escau quaranta-nou dies després de la Pasqua de Resurrecció. Quant a la festivitat del Corpus Christi, instaurada al segle XIII, és establerta onze dies després de la Pentecosta i commemora el sagrament eucarístic.

5. Ja al Concili de Nicea (325) s'establí que la festivitat de la Pasqua s'havia de celebrar, cada any, el diumenge següent al primer pleniluni posterior a l'equinocci de primavera (21 de març); queda palès, doncs, que la fixació del calendari és una qüestió que preocupa a l'Església cristiana des dels primers temps. D'altra banda, per a dades més precises sobre la història del calendari cristià, i especialment de la seva evolució i particularitats durant l'Edat Mitjana, hom pot consultar Maiello 1996 i els diversos articles aplegats en l'obra coordinada per Nascimento 2000.

6. Així ho explica Polcino Milies (1999: 172): «Resultava desejàvel que pelo menos un monge em cada mosterio ou catedral dominasse o suficiente o *computus*, para determinar as festividades e manter o calendário. Assim, a arte de calcular sempre teve um lugar na educação dos monges».

7. Per a una visió de conjunt sobre l'origen, pervivència i evolució durant l'Edat Mitjana d'aquest programa educatiu vegeu, entre altres, Marrou 1970 i Curtius 1955: I, 63-64. Citem també l'estudi de J. Paul, tant pel que fa a la continuïtat i fortuna de l'estudi de les arts liberals durant els ss. X i XI (1988: I, 191-198; especialment les pp. 195-198, en relació a les disciplines científiques, i les pp. 196-197, on l'autor fa esment dels tractats del còmput que en aquell període s'elaboraren), com per la concisa referència a l'interès per les ciències del *quadrivium* en el marc de l'anomenat Renaixement del s. XII (II, 398); aquesta darrera informació pot ser completada amb la breu exposició de Haskins al voltant del desenvolupament de l'art cronològic com a part integrant de la *renovatio* científica sorgida en el context del gran renaixement cultural del s. XII (1972: 265). Finalment, i ja centrant-nos en l'època i el lloc de producció del nostre *Calendari rimat*, un entenedor panorama de l'ensenyament universitari a la Catalunya de finals del XIV i principis del s. XV, amb especial atenció als anys del regnat de Pere el Cerimoniós, es pot llegir a Claramunt 1989.

8. Hom el data a l'any 703. Destinat als seus alumnes de Jarrow, a banda de discutir amb termes més aviat teòrics sobre aspectes generals del còmput cronològic, ensenya a emprar les taules per calcular les pasqües futures. Editat a *PL* 90, 277-292.

*temporum ratione*⁹), un opuscle més antic del monjo escita Dionís el Petit (*Libellus o Epistolae de ratione Paschae*),¹⁰ i les obres de mestres posteriors a Beda, com ara Helperic d'Auxerre,¹¹ Ràban Maure,¹² Abdó de Fleury,¹³ Gerland de Besançon,¹⁴ Alexandre de Villedieu¹⁵ i altres autors de formació eclesiàstica que, al llarg de l'Edat Mitjana, contribuïren, amb l'elaboració de tractats més o menys originals, a la divulgació de la ciència del còmput.¹⁶

Al deixant d'aquests tractats, especialment de l'obra de Beda el Venerable, sorgeix una gens negligible quantitat d'escrits computístics.¹⁷ Trobem, per tota l'Europa cristiana medieval, des d'extensos tractats monogràfics fins a minses notetes copiades per algun monjo a l'interior de volums manuscrits amb el propòsit de recordar com s'havia de calcular la data de Pasqua i de les altres festes mòbils del calendari. A. Cordoliani (1960), en un treball en què vol donar compte dels resultats de quinze anys de dedicació a l'estudi dels manuscrits medievals europeus a la percaça de textos sobre el còmput,¹⁸ assenyala que la producció textual elaborada per clergues medievals sobre aquesta matèria es concreta en tres tipus d'escrits: sobretot, hom troba un bon nombre i una gran diversitat d'*argumenta* o processos de càlcul ràpid; en segon lloc, es refereix a «des séries de lettres utilisées dans des tableaux perpétuels ou valables pour un période de temps plus ou moins longue»; i, finalment, es conserven, esparses per manuscrits de factura i temàtiques d'allò més diverses, petites peces mnemotècniques redactades en vers.

9. Datada l'any 725, fou l'obra que gaudi de major prestigi i més àmplia difusió al llarg de tota l'Edat Mitjana en l'àmbit de la literatura didàctica sobre el còmput cronològic. Reprèn i estudia de manera més extensa temes ja tractats al *De temporibus* i recollits després en els posteriors tractats i poemes medievals sobre el còmput (com ara la raó i la manera de calcular els anys de traspàs, com fixar el diumenge de Pasqua, els cicles lunars decennovenals, etc.). Editat a *PL* 90, 293-578.

10. Datat el 525 i editat a *PL* 67, 19-28. El nom llatí de l'autor és Dionysus Exiguus.

11. Mestre del còmput carolingi que escrigué un tractat conegut amb el títol de *Liber de Computo*. L'opuscle està editat a *PL* 137, 17-48 (Helpericus Sangalliensis).

12. El seu *Liber de computo* ha estat editat a *PL* 107.

13. Segons Cordoliani 1960: 121-122, es tractaria del primer cronòleg medieval que reeixí a elaborar un calendari perpetu.

14. Per a més notícies sobre els escrits computístics d'aquest autor, vegeu Cordoliani 1960: 134-135.

15. Autor de l'obra coneguda amb el títol de *Massa compoti*, editada a Van Wijk 1936.

16. Hom pot trobar referències a alguns d'aquests escrits llatins en prosa en l'article de Meyer 1897. Tot i que el títol d'aquest treball faci pensar que l'autor s'hagi de cenyir als tractats en vers provençal, el cert és que també hi presenta diverses obres sobre cronologia escrites en llengua llatina, per tal com el manuscrit que conté els dos poemes occitans que són la matèria principal del seu estudi, també transmet còpies d'un *Computus manualis* de finals del s. XIII (§ 7), una *Ars cognoscendi horas diei* de Pere de Dinamarca (§ 11), un tractat de còmput redactat per Johannes Sacrobosco a mitjan segle XIII (§ 13), etc. Vegeu, també, Cordoliani 1960 i 1961.

17. Aprofitem per assenyalar que els escrits sobre el còmput cronològic tindran cabuda també en els textos litúrgics, primer als diversos sacramentaris (en trobem referències primerenques als d'època carolíngia) i, finalment, en els missals plenaris (al *Missale Romanum* de Pius V ja s'inclou un apartat «de anno et eius partibus», que serà reproduït en els missals papals posteriors).

18. A l'inici d'aquest treball, l'autor assenyala que havia estudiat sistemàticament i de manera directa els manuscrits que hauria anat trobant a les biblioteques de França, Irlanda, els Països Baixos, Polònia, Suïssa i, el que més ens interessa, Espanya. Indicava, talment, que li restava estendre la seva recerca pels fons manuscrits de biblioteques tan importants com la del British Museum londinenc o la del Vaticà. Afegim que els resultats de les recerques d'A. Cordoliani en les biblioteques catalanes són reportats als seus articles dels anys 1950, 1951 i 1952.

Vista l'orientació essencialment didàctica d'aquesta mena de literatura, no és gens estrany que hom recorregués a l'ús del vers per escriure textos que ajudessin a recordar les regles del càlcul cronològic. D'altra banda, tractant-se d'un element cardinal en els estudis del *quadrivium*, també resulta obvi que la major part d'aquests poemes fossin escrits per homes d'església i en llatí. En l'article abans citat, A. Cordoliani, després d'estudiar amb especial profunditat tres poemes de còmput en vers llatí que ell considera dignes de destacar,¹⁹ va organitzant, pels seus continguts, la resta de les cent cinquanta composicions en vers mnemotècnic que diu haver descobert en el decurs de les seves investigacions:²⁰ distingeix aleshores entre els poemes que permeten precisar quan s'escau una de les festes mòbils en particular i un altre grup molt menys nombrós de composicions que indiquen com trobar més d'una data (generalment, el diumenge de Pasqua i alguna altra festivitat localitzable dins el calendari a partir de la situació d'aquest dia).

Ja s'ha escrit molt sobre com, a partir del s. XII, les llengües romàniques van sortint de la marginalitat, que les mantenia allunyades de tota producció escrita d'un cert nivell literari i/o intel·lectual, per començar a compartir tímidament terreny amb el llatí en tant que llengua de cultura en el sentit més ampli del terme. Precisament serà en aquest moment, i en un principi en terres del reialme francès,²¹ que el llatí començarà a perdre, en benefici dels vulgars romànics, la seva incontestable hegemonia pel que fa a l'elaboració d'escrits sobre el còmput. S'obre una petita esquerda per on les llengües neollatines penetren en aquest tipus de literatura didàctica. Evidentment, en un primer moment, aquesta introducció no es duu a terme en les manifestacions més sàvies de la propdita literatura: els tractats de caire més disquisitiu i teoritzant i de to més intel·lectual encara són un domini reservat per al llatí, que conserva en exclusivitat la seva condició de llengua per a l'alta cultura. En canvi, sí que s'escriuen els primers poemes mnemotècnics en vers romànic; el pragmatisme didàctic, que s'entén com la finalitat última d'aquesta mena de textos, justifica l'ús d'una llengua baixa i d'un estil humil.

Al volum VI del *GRLMA*, dedicat a la literatura didàctica, al·legòrica i satírica, C. Segre parla de l'existència de quatre calendaris medievals en vers romànic.²² Tres són escrits en llengua d'oïl i un en llengua d'oc. Quant als seus destinataris, només un d'ells és clarament adreçat a un públic laic (el de Rauf de Lenham),²³

19. Totes tres anònimes: el *Rithmus cuiusdam sapientis calculi anni vertentis*, posterior a l'any 725, és una versió versificada de determinats capítols del tractat *De temporum ratione* de Beda; l'*Ymnus de ratione temporum*, del segle XI, que comptà amb una gran difusió arreu de l'Europa medieval, com queda palès per la important quantitat de manuscrits que se'n conserven (editat a *PL*, 94, 605 i ss.; 129, 1369 i ss.); i el *Carmen anonymi ad characteres anni indagandos*, obra de la qual A. Cordoliani diu no conèixer cap manuscrit anterior al segle XII (Cordoliani 1960: 108-110).

20. Afegim que P. Meyer dona també notícia d'un parell de poemes en vers mnemotècnic llatí inserits al manuscrit provençal que estudia en el seu treball del 1897: *Massa compoti* d'Alexandre de Villedieu (§ 2) i un còmput en versos llatins de Joan de Costa (§ 4) clarament inspirat en l'obra que acabem de citar.

21. Vegeu, per exemple, el ja clàssic treball de Curtius 1955: II, 549-555.

22. *GRLMA* VI / I: 127-128, i VI / II: 180-181 (§ 3516, 3520, 3524 i 3528).

23. En els primers versos d'aquesta obra, l'autor explica que ha compost el seu tractat de còmput en vers romanç bo i atenen a la sol·licitud del seu senyor. De bell nou, la voluntat de fer accessible el text

mentre que els altres tres foren concebuts com a eines d'instrucció per a clergues (*GRLMA* VI / I: 127-128; VI / II: 180-181). El més antic és obra de Philippe de Thaon, data de començament del segle XII, està escrit en dialecte anglonormand i consta de tres mil cinc-cents cinquanta versos de rima apariada (íntegrament editat a Mall 1873; també en comptem amb una edició parcial de Meyer 1911). El més modern és un tractat occità sobre el còmput que ha estat atribuït a Raimon Feraut;²⁴ redactat sota la forma de diàleg entre dos priors, comprèn cent setanta versos també organitzats en rims apariats (editat a Brunel 1924). De mitjan segle XIII són els altres dos exemplars, ambdós francesos i compostos de bell nou en dístics monorims: l'un és una *Art de calendari* de mil dos-cents versos, escrita en anglonormand per Rauf de Lenham (editada parcialment a Meyer 1866: 38-43, i 1886); l'altre és un poema de dos-cents cinquanta-tres versos, obra d'autor anònim (editat a Meyer 1883).

A mesura que ens endinsem en els dos últims segles de l'Edat Mitjana, advertim com l'inicial complex d'inferioritat de les llengües vulgars respecte al llatí va reduint-se notablement. Sota el mecenatge de grans senyors i monarques interessats per la ciència i la cultura, cada cop resulta més habitual que hom s'atreveixi a escriure prosa de contingut erudit. Així, si en els orígens de la literatura romànica escrita la minsa producció prosística solia limitar-se principalment a textos historiogràfics i genealògics, en el lllindar entre els ss. XIII i XIV comença a concebre's la idea de traslladar en vernacle tota mena de literatura sapiencial. Un bon exemple és la prosa en vulgar generada a l'entorn de la cort castellana d'Alfons X (1252-1284).²⁵ Pel que fa a la Corona d'Aragó, els reis-comtes del s. XIV donen també mostres del seu interès per promoure una producció literària científica prenent com a vehicle lingüístic un català cada cop més elaborat.²⁶ Cal destacar la figura de Pere el Cerimoniós (1336-1387), en tant que impulsor del que L. Faraudo de Saint-Germain anomena «una verdadera renovación de la astronomía medieval».²⁷ És a Barcelona, i sota el patronatge d'aquest rei, que florí aquesta escola, els principals

a un públic desconixedor del llatí és la raó que mou un *clerc* a escriure en vulgar. Rauf de Lenham dedica els setanta-sis versos inicials del seu poema a justificar la utilitat del romancejament de l'*Art de kalender*: «Kar par latin ne entendreit, / kar il ne esteit for poi lectré; / e pur ceo en romauns l'ai traité» (Meyer 1886: 287, vv. 74-76).

24. Sobre la qüestió de l'autoria del poema, vegeu Bauquier 1878.

25. Per a la producció de textos romànics de temàtica científica en l'escola de traductors del rei Savi, hom pot consultar Samsó 1999a (vegeu el prolix repertori bibliogràfic que acompanya aquest treball). D'altra banda, pel que fa a l'àmbit concret de la literatura sobre matèria astronòmica elaborada en la cort alfonsina, consulteu Samsó 1981 i 1984.

26. Així ho explica Samsó 1999b: 238: «Si el segle XIII l'astronomia peninsular està dominada per la figura d'Alfons X, sembla clar que al segle XV predomina la feina que es duu a terme a la Corona d'Aragó. El mateix Jaume II (1291-1327) fomenta les observacions astronòmiques que es duen a terme a Barcelona "cum .II. magnis armillis per magnum astrologum" i la tasca continuarà, amb alts i baixos, durant el regnat d'Alfons IV (1327-1336) i sobretot amb Pere el Cerimoniós (1336-1387). Aquest monarca, com Alfons X, duu a terme una política de traduccions de textos científics àrabs al català, així com de redacció de textos originals». Vegeu també Chabàs & Roca 1985: 59-60.

27. Faraudo 1950: 13. També es pot consultar Millàs 1962 i Romano 1981. Talment, J. Vernet (1981) ofereix una interessant visió d'aquest moment de maduresa de la cultura científica en tant que culminació d'un procés que s'inicia al s. XIII, no només a la cort castellana d'Alfons el Savi, ans també en terres de la corona aragonesa (vegeu també Claramunt 1989).

mestres de la qual foren Pere Gilbert (*m.* 1362), Dalmau ses Planes (*m.* 1383), l'hispanojueu Jacob Corsino (*fl.* 1381) i Bartolomeu de Tresbens (*fl.* 1361-1374).²⁸ No cal dir que, entre els estudis astronòmics, la cronologia serà una matèria ni de bon tros descurada.

En resum, a l'Europa tardomedieval, les llengües romàniques comencen a produir textos sobre cronologia que ja no forçosament han de ser escrits en vers.²⁹ D'altra banda, les qüestions relacionades amb el còmput entren a formar part del saber «enciclopèdic» que cada cop més surt de l'espai tancat dels monestirs i les escoles catedralícies per guanyar els centres de cultura seglar, i es difon principalment en les corts d'aquells monarques i nobles que destaquen per llurs conegudes inquietuds intel·lectuals.³⁰

EL POEMA DEL CÒMPUT O CALENDARI RIMAT CATALÀ

Tornem, però, als poemes de còmput *stricto sensu*. A les quatre peces «franceses» dels ss. XII-XIII de què C. Segre dona notícia, hi haurem d'afegir-ne una altra,³¹ de cronologia més tardana i escrita en català. Es tracta del *Poema del còmput o Calendari rimat* que aquí us presentem. Quant a la seva datació, aquesta obra, a

28. Sobre aquests personatges i l'ambient científic de les corts del Cerimoniós i del seu hereu l'infant Joan, vegeu Millàs 1962: esp. pp. 17-21 i 54-84, així com la introducció al *Tractat d'Astrologia* de Bartolomeu de Tresbens (Vernet & Romano 1957-1958).

29. En l'àmbit català, valgui com a exemple les *Vides de Sants Rosselloneses*. En aquesta traducció catalana de la *Legenda Aurea* s'inclouen un seguit de capítols, inexistents en l'original llatí, sobre les principals festivitats mòbils del calendari litúrgic cristià, des de la Septuagèsima fins a la Quaresma, seguides d'un altre capítol en què s'estableix quan i per què s'han de fer els dejunis estacionals (Kniazzeħ & Neugaard 1977: II, 222-236). Amb tot, recordem que les *Vides de Sants* no és *stricto sensu* una obra d'alta cultura, ans més aviat un text de vocació divulgativa, que pretén atansar als fidels una sèrie de coneixements religiosos bàsics i útils, principalment en el terreny de l'hagiografia i, de retruc, en altres aspectes de la quotidianitat del poble creient, com ara els més elementals rudiments cronològics.

Igualment, comptem amb una munió de textos que, si bé comparteixen amb els grans tractats teòrics sobre cronologia el fet d'estar en la major part dels casos escrits en llatí, per altra part solen tenir un tarannà més pragmàtic i s'adrecen a un públic que resta fora del cercle dels *literati*. Són els llibres d'hores, tan apreciats per l'aristocràcia europea medieval. En aquestes obres tenien cabuda les nocions més bàsiques sobre el calendari i l'organització del temps, a banda que sovint eren ricament adornades per una bellíssima iconografia de temàtica cronològica. Vegeu Nascimento 2000, especialment el capítol intitulat «sacred time» (pp. 168-231), on s'apleguen interessants articles sobre la concepció i organització del temps sagrat en l'Edat Mitjana i precioses reproduccions de representacions pictòriques al voltant d'aquesta temàtica conservades en les miniatures dels llibres d'hores medievals.

30. Un bon testimoni de la secularització d'aquest saber ens és fornit pel *Breviari d'Amor*, obra de pretensions enciclopèdiques en la qual s'inclouen uns versos sobre qüestions de còmput cronològic. Hi ha un passatge del *Breviari* de Matfre Ermengaud on l'autor precisa el nombre de mesos, dies i hores que comprenen l'any, per, tot seguit, explicar com i per què cada quatre anys se n'escau un de bixest (Ricketts 1989: 304-306, vv. 6291-6308). Tal com succeeix en tres dels quatre textos de què dona notícia C. Segre, l'octosíl·lab aariat apareix de nou com la forma mètrica més preada pels poetes del moment a l'hora de compondre textos d'intenció didàctica.

31. No hem reeixit a trobar notícies d'altres poemes del còmput medievals escrits en cap altre romanç hispànic o italià. Amb tot, és evident que aquest elenc queda obert tant a nous descobriments com a textos ja coneguts que hagin escapat de les nostres perquisicions.

pesar de ser conservada en quatre manuscrits quatrecentistes, degué ésser redactada cap a finals del s. XIV; seria, doncs, en darrera instància, producte de l'interès pel saber científic que s'imposà en l'ambient cultural de les corts dels monarques aragonesos de les darreries de la catorzena centúria, especialment en la de Pere el Cerimoniós.

En l'estudi que acompanya la nostra edició del *Calendari* (Grapí 2003), exposem en detall els arguments que ens emmenen a emplaçar l'obra tant cronològicament com geogràficament. Aquí, però, volem centrar-nos a comentar un aspecte cabdal per entendre l'especial fesomia que presenta el text en els quatre testimonis que l'han transmès i, de retop, assajar d'oferir una hipòtesi que explicaria les peculiars vicissituds de la transmissió textual del poema.

Dels quatre manuscrits gràcies als quals avui coneixem el *Calendari rimat*, tres (*P*, *N* i *B*)³² n'aporten un text que resulta en l'essencial força homogeni, més enllà de les variants textuales que indefectiblement emergeixen en tot escrit sotmès als accidents de la tradició manuscrita. El quart testimoni (*V*),³³ en canvi, se singularitza per transmetre el text del *Poema del còmput* inserit dins una altra obra: el *Llunari* valencià atribuït, en virtut d'un anagrama, a un fosc Alfons Ferrer. Amb tot, allò que més allunya el text de *V* del dels tres altres manuscrits és la presència, enmig del poema, d'una vintena de versos en els quals hom explica *in extenso* què són els cicles decemnovenals i com, a partir del càlcul del nombre auri, es pot precisar la posició d'un any qualsevol en el calendari perpetu i, consegüentment, determinar les dades en què s'escauen les festes mòbils en aquell any. No resulta excessivament problemàtic escatir si aquests vint-i-dos versos representen una innovació de *V* o, tot al contrari, constitueixen un fragment present en l'arquetip i eliminat a *PNB*. Dos tipus d'arguments fan decantar-nos per la primera alternativa, ço és, que es tracti d'una *amplificatio* de *V*: d'una banda, raons de coherència formal (la llengua s'hi revesteix d'un formulisme matemàtic aliè a la resta del poema); de l'altra, motius de cohesió textual (pocs versos després s'explica com trobar la data de Pasqua d'una manera molt més senzilla, sense necessitat de recórrer a complicats càlculs aritmètics —cal reparar al respecte que la *simplicitas* és precisament una característica dominant en tot el discurs de l'obra).

Finalment, una darrera qüestió complica més encara l'explicació de la gènesi de la singular morfologia textual de *V*. Quatre dels vint-i-dos versos només presents a *V* reapareixen cap al final del poema en tots els testimonis (vv. 51-54 de la nostra edició), inclòs el còdex valencià. Aquesta circumstància ens porta a establir un esbós de *stemma codicum* en el qual juga un paper fonamental la presència d'un text sobre el nombre auri que, en dos moments diversos, hauria contaminat el text del *Calendari rimat*. Partint d'un arquetip del poema redactat cap a la segona meitat del s. XIV, s'hauria originat un subarquetip α , el qual hauria patit una primera interpolació (la inclusió dels vv. 51-54 de la nostra edició). Tot seguit, de α se'n

32. *P* = Bibliothèque nationale de France (París), ms. Esp. 487; *N* = Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18060; *B* = Biblioteca de Catalunya (Barcelona), ms. 309.

33. *V* = Biblioteca Universitària (València), ms. 216.

derivarien no només els manuscrits *PNB*, ans també un quart testimoni (β),³⁴ avantpassat de *V* que hauria experimentat una segona interpolació del text sobre el nombre auri (és a dir, la sèrie de vint-i-dos versos que només trobem al còdex valencià).³⁵

En suma: el *Calendari rimat* català, tal i com ens ha estat transmès pels quatre testimonis que venim esmentant, se'ns mostra com una peça d'una consistència textual força fluctuant, fet que s'explica per la natura i la vocació essencialment pragmàtica (didàctica i mnemotècnica) d'aquest tipus d'obres. En aquesta mena d'escrits esdevé especialment encertada l'afirmació que el text romànic medieval tot sovint és concebut com una *opera aperta*, susceptible de ser ampliada o resumida d'acord amb la voluntat i els interessos de cada nou «recreador» que s'hi avori.

Finalment, i per concloure aquesta presentació, creiem oportú insistir, un cop més, en la importància de comptar per a les lletres catalanes amb un text versificat sobre el còmput. Com hem vist, es tracta d'un gènere del qual ens han romàs escassíssimes mostres en tota la romània medieval. Talment, el *Calendari rimat* és un exemple d'un tipus d'escrits —situats en una cruïlla on convergeixen la ciència, la divulgació i la literatura— que reclamen cada cop més un estudi aprofundit i sistemàtic, que se cimenti en l'anàlisi i revisió de les fonts antigues i que culmini en l'elaboració tant d'estudis monogràfics d'índoles diverses, com d'obres que compilin, organitzin i sistematitzin tot aquest llegat cultural³⁶ que fins ara ha anat sobrevivint perdut enmig d'un cert mar de dispersió.

ORLAND GRAPÍ ROVIRA
Universitat de Barcelona

APÈNDIX I

Presentem el text del *Calendari rimat* a fi d'ajudar a la comprensió de determinats passatges de la comunicació. Recordem, de bell nou, que l'edició crítica del poema s'ha de llegir a Grapí 2003.

Testimonis manuscrits

P: Bibliothèque nationale de France (París), ms. esp. 487.

N: Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18060.

B: Biblioteca de Catalunya (Barcelona), ms. 309.

V: Biblioteca Universitària (València), ms. 216.

Dins en .i. any són scrítes

.LII. setmanes *complides*.

E són los dies tots scríts

.CCCLXV. *complits*.

34. Conjecturem l'existència d'aquest *codex interpositus* sobre la base de tota una sèrie d'errors de còpia de *V* que se'ns afiguren més propis d'un amanuense poc preocupat per comprendre allò que copiava que no pas d'un possible compilador.

35. Tot el que exposem aquí de forma sintètica és explicat i raonat més extensament a Grapí, en premsa.

36. En aquest sentit, i dins l'àmbit de la literatura científica catalana medieval, cal fer esment al modèlic volum recentment editat pel Dr. Lluís Cifuentes (2001).

- 5 E són entre la nit e-l dia
.xxiiii. hores totavia.
E axí és la suma fayta
.viii^m. DCCLX.,
que són les hores dins .i. any,
10 per compte cert aytantes fan.
Encara hi ha .vi. hores més,
quan al quart any .i. dia crex
e una nuyt per compliment
dels anys, que vagen dretament;
15 que axí és comptat e lest.
E per axò fa hom baxest,
car l'any és cresscut de .i. dia,
e pren-se a sent Mathia.
Quant hom fa festes trespasar,
20 devets-o doncs axí comptar:
l'any de la Incarnació partits
per .iiii. parts e senes migs,
e lo baxest serà ladoncs
e l'any de .i. dia és pus lonchs.
25 Les quatre tempres dejunats
en ayce ll temps que y és donats:
segon dimecres de Coresma,
e cell après de Cincegesma,
e-ll ters dimecres de setembra,
30 e ceyll après idus de decembra:
lo dimecres e lo divendres
e-l dissapte. Són .iiii. tempres.
En l'Avent de Nadal farets
quatra diemenges que y ha drets,
35 Carnestoltes és lo primer;
enteyrament los devets fer.
Aprés nonas de mars sercats
la luna nova e gardats,
puy comtats lo .xiiii. die,
40 que aquí és Pascha totavia.
Lo primer digmenge que atrobarets,
axí és fet lo compte drets.
Anans de Pascha .viii. setmanes
Al-leluya lexarets manves.
45 .vii. setmanes són de Corema
e .vii. de Pascha a Cincogema.
De Censió tuyt o sabets,
a .xl. jorns de Pascha l'avets.
Les ledanies de maig són
50 lo diluns ans de Censió.
La luna va axí puyan
de punt en punt per cascun any.
E puya entrò a .xix.
e puy torna a .i. anj nou.
55 E les altres festes de l'any

podets comptar axí com van:
per lurs cors són totes scrïtes
enfora ceyles que us he dites.

APÈNDIX II

Interpolació de vint versos que només llegim a *V*, situats entre els vv. 36-37 de la nostra edició del *Calendari rimat*.

E qui la Pascua vol saber
en qual temps tuyt la devem fer
la luna deu enans esguardar
en quant corre e deu anar.
5 Que ella va axí pugant
de punt en punt per cascun any
e puja entrò a .xviii.,
[e] puiys torna a un any nou.
E trobaràs axí breument
10 paren los anys adretament
com Jhesuchrist fon incarnat
en la Verge en veritat.
Per denovenes, .i. anydent,
açò que sobra d'aquèn
15 en aytant corre a dret compte
la luna, e no haje bescompte.
Mas fo fet lo anediment
e denovenes egualment;
veyén que res no y sobra
20e [n] .xviii. la luna corre.

APÈNDIX III

Són un parell de dístics que només trobem a *V*, inserits entre els vv. 42-43.

Mas si lo dit .xiiii. dia
en diumenge esdevenia,
devets lo diumenge següent
comptar Pascua adretament.

APÈNDIX IV

Dos versos només transmesos per *P*, després del v. 58.

De Corpus Christi farets festa
lo .xiie. jorn de Sincogema.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BAUQUIER, Joseph (1878), «Ramon Feraud et son Comput», *Zeitschrift für romanische Philologie*, II, pp. 76-77.
- BRUNEL, Clovis (1924), «Le Comput en vers provençaux attribué a Raimon Féraut», *Annales du midi*, XXXVI, pp. 269-287.
- CHABÀS, Josep & Antoni ROCA (1985), *El 'Lunari' de Bernat de Granollachs. Alguns aspectes de la història de l'astronomia a la Catalunya del Quatre-cents*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana.
- CIFUENTES I COMAMALA, Lluís (2001), *La ciència catalana a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona / Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears.
- CLARAMUNT, Salvador (1989), «Els estudis generals i la transmissió del saber», en *Pere el Cerimoniós i la seva època. Anex 24 de l'Anuario de Estudios Medievales*, Barcelona, Consell Superior d'Investigacions Científiques / Institució Milà i Fontanals, pp. 151-160.
- CORDOLIANI, Alfred (1950), «Los manuscritos de cómputo eclesiástico en las bibliotecas de Barcelona», *Analecta Sacra Tarranconensia*, XXIII, pp. 103-130.
- (1951), «Inventaire des manuscrits de comput ecclésiastique conservés dans les bibliothèques de Catalogne», *Hispania Sacra*, IV, pp. 359-384.
- (1952), «Inventaire des manuscrits de comput ecclésiastique conservés dans les bibliothèques de Catalogne [suite]», *Hispania Sacra*, V, pp. 121-164.
- (1960), «Contribution à la littérature du comput ecclésiastique au moyen âge», *Studi medievali*, 3^a serie, I, pp. 107-137.
- (1961), «Contribution à la littérature du comput ecclésiastique au moyen âge (continuazione e fine da I, I, p. 137)», *Studi medievali*, 3ª serie, II, pp. 169-208.
- CURTIUS, Ernest Robert (1955), *Literatura europea y Edad Media Latina*, México / Madrid / Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica, 2 vols. [Primera edició alemanya, 1948: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Berna, A. Francke AG Verlag.]
- FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, Luis (1950), «Un lunario valenciano cuatrocentista», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXIII, pp. 9-48.
- GARCIA I SANZ, Arcadi & Francesc de ROCAFIGUERA I GARCIA (1993), *Cronografia tòpica del calendari julià*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I.
- GÓMEZ PALLARÈS, Joan (1999), *Studia Chronologica. Estudios sobre manuscritos latinos de cómputo*, Madrid, Ediciones Clásicas.
- GRAPÍ ROVIRA, Orland (2003), «Un calendari rimat català medieval. Estudi i edició», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, XXI, pp. 137-173.
- GRLMA = JAUSS, Hans Robert, Erich KÖHLER, Hans-Ulrich GUMBRECHT & Ulrich MÖLK, dir., *Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters*, Heildelberg, Carl Winter / Universitätsverlag.
- HASKINS, Charles H. (1972), *La rinascita del XII secolo*, Bologna, Il Mulino. [Primera edició en anglès 1968: *The Renaissance of the 12th Century*, Cleveland / New York, The World Publishing Company.]

- KNIAZZEH, Charlotte S. Maneikis & Edward J. NEUGAARD, eds. (1977), *Vides de sants roselloneses* amb prefaci de Joan Coromines, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 2 vols.
- MAIELLO, Francesco (1996), *Storia del calendario. La misurazione del tempo, 1450-1800*, Torino, Einaudi.
- MALL, Eduard (1873), *Der Computus des Philipp von Thaun*, Strassbourg.
- MARROU, Henri-Irénée (1970), *Historia de la educación en la Antigüedad*, Buenos Aires, EUDEBA. [Primera edició francesa, *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*, Paris, Éditions du Seuil, 1948.]
- MEYER, Paul (1866), «Bribes de littérature anglo-normande», *Jahrbuch für romanische und englische (Sprache und) Literatur*, VII, pp. 37-57.
- (1883), «Notice du ms. A 454 de la Bibliothèque de Rouen», *Bulletin de la Société des Anciens Textes Français*, III, pp. 76-111.
- (1886), «Les manuscrits français de Cambridge. II.- Bibliothèque de l'Université», *Romania*, XV, pp. 236- 357.
- (1897), «Traité en vers provençaux sur l'astrologie et la géomancie», *Romania*, XXVI, pp. 225-275.
- (1911), «Fragment du *Comput* de Philippe de Thaon», *Romania*, XL, pp. 70-76.
- MILLÀS VALLICROSA, José María (1962), *Las tablas astronómicas del rey Don Pedro el Ceremonioso*, Madrid / Barcelona, Asociación para la Historia de la Ciencia.
- NASCIMENTO, Aires Augusto, coord. (2000), *The image of time. European manuscript books*, Lisbon, Calouste Gulbenkian Foundation.
- PAUL, Jacques (1988), *La Iglesia y la cultura en Occidente (siglos IX-XIII)*, Barcelona, Labor, 2 vols. [1ª edició francesa, 1986: *L'Église et la culture en occident*, Paris, Presses Universitaires de France.]
- PL = MIGNE, Jacques Paul (1844), *Patrologiae Cursus Completus. Series latina*, Paris.
- POLCINO MILIES, César (1999), «Contar, calcular, comprender: a Artimética na Idade Média», dins Lênia Márcia Mongelli, coord., *Trivium e quadrivium. As artes liberais na Idade Média*, Cotia, Ibis, pp. 163-202.
- RICKETTS, Peter T. (1989), *Le Breviari d'Amor de Matfre Ermengaut. Tome II (1-8880)*, London, Association Internationale d'Études Occitanes / Westfield College.
- ROMANO, David (1981), «Pere el Cerimoniós i la cultura científica», *L'Avenç*, 41, pp. 26-30.
- SAMSÓ, Julio (1981), *Alfonso X y los orígenes de la Astrología hispánica. Discurso de recepción leído el día 2 de abril de 1981 en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, Barcelona, Real Academia de Buenas Letras.
- (1984), «La astronomía de Alfonso X», *Investigación y ciencia*, Barcelona, Prensa Científica, Vol. 99, pp. 91-103.
- (1999a), «Traduccions científiques àrabo-romances en la Península Ibérica», dins Santiago Fortuño Llorens y Tomàs Martínez Romero, eds., *Actes del VII Congrés de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval (Castelló de la Plana, 22-26 de setembre de 1997)*, Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I, vol. III, pp. 199-231.

- (1999b): «Les ciències exactes i físico-naturals a l'Edat Mitjana», dins Pere Gabriel, dir., *Història de la cultura catalana. Volum I: L'esplendor medieval. Segles XI-XV*, Barcelona, Edicions 62, pp. 231-246.
- VAN WIJK, W. E. (1936), *Le nombre d'or. Étude de chronologie technique suivie du texte de la Massa compoti d'Alexandre de Villedieu*, La Haye.
- VERNET, Joan (1981), «El segle XIII: Ramon Llull i Arnau de Vilanova», *L'Avenç*, 41, pp. 31-36.
- & David ROMANO, eds. (1957-1958), Bartolomeu de Tresbéns, *Tractat d'Astrologia*, Barcelona.